

УДК 821.161.2'06.09:355.48

DOI <https://doi.org/10.31652/3041-1084-2025-5-08>

Художня рефлексія війни у творах-переможцях конкурсу імені Олени Теліги «Вітрами й сонцем бог мій шлях намітив...»

Artistic Reflection on War in the Winning Works of the Olena Teliha Contest “With Winds and Sun, God Marked My Path”

Полярush Ніна Степанівна,
*кандидат філологічних наук,
доцент, доцент кафедри української літератури
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
orcid.org/0000-0001-9375-8395
nina.poliarush@vspu.edu.ua*

Анотація. У статті проаналізовано різножанрові твори, подані на літературно-мистецький конкурс імені Олени Теліги «Вітрами й сонцем Бог мій шлях намітив...». До участі в конкурсі були запрошені ліцеїсти старших класів, учні коледжів, здобувачі освіти інститутів, університетів України. Мета нашої розвідки зорієнтована на розкриття специфіки мілітарних рефлексій у поетичних, прозових, художньо-публіцистичних творах конкурсантів, визначення їх жанрово-стильових та проблемно-тематичних особливостей.

У сучасному літературному процесі є визначальною поява поетичних, прозових, драматичних творів, нон-фікшн, які репрезентують нашу рефлексивну реакцію на події повномасштабної російсько-української війни 2022 року.

На думку вчених, «сьогочасним «вдивлянням», рефлексією страху, своєрідною психотерапією» є книги про війну, що з'явилися у роки війни і пишуться сьогодні. У них зафіксовано думки, враження, емоції авторів про перші дні війни, її масштабність і трагічність. Ці тексти

сповнені щирими і відкритими емоціями, сподіваннями і вірою в перемогу.

Основний зміст поданих творів становлять події повномасштабного вторгнення. Саме вони зумовлюють звернення конкурсантів до екзистенційних проблем, відповіді на які вони шукають.

З'ясовано, що поетичні тексти, в основному це вірші – присвяти знайомим і незнайомим героям війни. Вони щирі і світлі, бо їхні герої мужні, сміливі, горді захисники України.

У творах малих жанрів, новелах, оповіданнях, звучить розповідь про події незвичайні, про людей, які готові віддати своє життя за Україну, її незалежність.

Особливе місце в учасників конкурсу займає портретний нарис, героєм якого є близька і рідна людина – батько, дядько, брат, друг, односельчанин. Пишучи про них, наші автори заново переживають, хвилюються, намагаються шляхом «ословлення» звільнитися від травм, нанесених війною.

Ключові слова: література війни, жанр, вірші, новела, оповідання, есе, портретний нарис.

Abstract. This article examines a diverse range of works submitted to the Olena Teliha Literary and Art Contest «With Winds and Sun God Marked My Path...». Participants included senior high school pupils, college students, and students from institutes and universities across Ukraine. The purpose of this study is to explore the specific nature of military reflections in the contestants' poetic, prose, and artistic-journalistic works, as well as to identify their genre-stylistic and thematic characteristics.

A defining feature of the contemporary literary process is the emergence of poetry, prose, drama, and nonfiction that reflect on the full-scale Russo-Ukrainian war of 2022. According to scholars, “books about the war that have appeared during the war and continue to be written today constitute a contemporary form of ‘gazing,’ a reflection of fear, and a kind of psychotherapy.” These works capture authors' thoughts, impressions, and emotions about the war's opening days, its scale, and its tragedy. They are imbued with sincere and candid emotions, hopes, and faith in victory.

The core content of the submitted works centres on the events of the full-scale invasion, prompting contestants to address existential questions to which they seek answers. It was found that the poetic texts are primarily

poems dedicated to both familiar and unknown war heroes. These poems are heartfelt and uplifting, portraying their heroes as courageous, brave, and proud defenders of Ukraine.

In shorter genres such as novellas and short stories, narratives focus on extraordinary events and people prepared to sacrifice their lives for Ukraine's independence. Of particular importance among the contest entries are portrait essays, featuring close and dear individuals – fathers, uncles, brothers, friends, and fellow villagers. By writing about these figures, the authors relive their experiences, grapple with their emotions, and attempt to free themselves from the traumas inflicted by the war through the act of storytelling.

Keywords: war literature, genre, poems, novella, short story, essay, portrait essay.

Постановка проблеми. Російсько-українська війна, яка точиться з 2014 року, не тільки докорінно змінила життя українців, України, але й сформувала нові культурні дискурси. Події сучасної війни стали визначальними у вітчизняній літературі. І це є цілком закономірним. Поява нових тем, їх жанрово-стильових модифікацій спрямовані на якомога глибше, реальне відображення героїки, опору агресору, розмаїття психологічних колізій, помітну еволюцію сучасників у складних екзистенційних умовах. На слушну думку О. Башкирової, «потреба науково осмислити літературу часу війни зумовлена необхідністю продемонструвати світу тяглість та унікальність української культури, виявити найглибинніші світоглядні та естетичні зв'язки історичних подій і національного літературного процесу» [1, с. 40].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковому осмисленню літератури війни присвячено праці Олега Коцарева, Ганни Скоріної та ін. Твори мілітарної тематики різних жанрів проаналізовано у наукових розвідках Олени Бондаревої, Юрія Коваліва, Ніни Герасименко, Ірини Приліпко, Мирослави Крупки, Тараса Пастуха, Оксани Пухонської, Марини Рябченко та ін.

Феномен нової літератури, народженої війною, спонукає до нових досліджень, зважаючи на її жанрово-стильове, проблемно-тематичне розмаїття, на появу нових – відомих і невідомих творів.

Постановка завдання. *Мета* пропонованої статті – розкрити специфіку мілітарних рефлексій у текстах-переможцях літературно-мистецького конкурсу імені Олени Теліги «Вітрами й сонцем Бог мій шлях намітив...», проведеного кафедрою української літератури Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, визначити їх жанрово-стильові і проблемно-тематичні особливості.

Оскільки твори, що стали об'єктом нашого вивчення, репрезентують різний досвід переживання подій війни у різних жанрах, уважаємо за необхідне зупинитися ще й на понятті «рефлексія», яким будемо оперувати у нашому дослідженні.

Відомо, що термін «рефлексія» походить від «reflexio», що в перекладі означає «звернення назад» і позначає відображення, а також дослідження пізнавального акту [5, с. 158–161]. Уперше до спроби потрактування цього терміну звернувся Сократ і визначив його як мудрість через процес визнання власного незнання та навіть кордонів знання, що зведено до роздумів, які визначають рефлексію. Наукове розуміння цього терміна належить англійському вченому Джону Локку, для якого рефлексія – це своєрідний мимовільний ментальний процес або операція. Сучасний учений Юрій Ковалів дає таке визначення рефлексії: «рефлексія – це емоційне осмислення автором власних переживань у художньому творі, роздуми, прагнення знайти сенс життя» [3].

Отже, предмет рефлексії – це роздуми над власними переживаннями, це внутрішня праця людини з самою собою у системному русі її душевного стану на свідомому й несвідомому рівнях.

Складна воєнна дійсність спричиняє появу стану афекту, поєданого із раціональним мисленням через написання текстів, позначених ментальними, емоційними вимірами. Твори, написані і військовими, і цивільними, можуть і не бути художньо довершеними, але вони мають бути у центрі і читацької, і наукової уваги.

Вартує уваги думка О. Пухонської про літературу війни як про офіційну інформацію реальної історії, яка передає травматичний досвід особи і є каталізатором, джерелом історичних подій, які унеможливають відстороненість опонентів, тобто тилу, від забуття війни, яка триває безперервно у тій чи іншій стадії, крім того, вона

визначає такий твір як матеріал культурної пам'яті [7, с. 8]. Воєнну літературу називають ще й культурною терапією.

Художнє осмислення подій війни в українській літературі має тривалу традицію. Жахливі свідчення про злочини проти людяності в період Першої світової війни лягли в основу повісті-поєми «Поза межами болю», події українського спротиву навалі москочитів ожили в пенталогії «Мазепа» Богдана Лепкого, в романі «Холодний Яр» Юрія Горліса-Горського. Збройному опору українців присвятив свій роман «Чого не гоїть огонь» Улас Самчук. Події Другої світової війни знайшли своє художнє відображення у значущих текстах Олеся Гончара, Олександра Довженка та ін.

Російсько-українська війна 2014–2025 років актуалізувала потребу у написанні текстів різних жанрів не тільки про подвиги героїв, але й творів, що допомагають звільнитися від психологічних травм, як військовим, так і цивільним. На думку відомої письменниці Тамари Горіха Зерня, така література є небуденним феноменом, а не одноденним явищем паралітератури [2].

Прописана, продумана і проговорена рефлексія сприяє наближенню до власного бачення картини світу, до реалій життя, вона дає можливість стати творцем і залишити свій слід в історії. Без сумніву, література війни – це каталізатор, який впевнено стоїть на варті боротьби, впливаючи не тільки на формування світоглядності, але й на розвиток літератури. Отже, художня рефлексія сучасної літератури про війну – це важлива складова загальнонаціонального наративу, спрямованого на подолання психологічних травм як військовим, так і цивільним, яким також потрібно «ословитися» про побачене і пережите.

Навіть поверховий погляд на твори учасників конкурсу дозволяє помітити в них певні точки дотику, спільні мотиви, образи, жанрові моделі, ціннісні імперативи. Із 58 надісланих робіт маємо: 16 поетичних текстів, 21 есей, 15 портретних нарисів, 16 новел та оповідань. Кожен із авторів намагається вловити і передати головне у подіях війни, осмислити і передати власний досвід пережитого, пропущеного крізь серце і розум.

Усі поетичні тексти конкурсантів сповнені щирими і відкритими емоціями, сповіданнями і прагненнями. Про це нам кажуть навіть заголовки, зорієнтовані на основну думку твору. Наприклад, студентка Валерія Хрептус свій вірш, присвячений товаришу дитячих літ, який

став на захист Батьківщини, у заголовок виносить: «Дух незламного друга». Вірш у пам'ять про Євгена Коржа, захисника, який загинув від вибуху розтяжки, «Світанок швидко змінився на ніч, залишивши порожнечу, біль і сумління» Анастасія Яцуляк називає метафорично: «Посмішка в тіні». Віра у перемогу над агресором, бажання жити, любити реалізована у назві вірша «Дочекайся мене» Олександра Ковальова. Значна частина віршованих текстів мають присвяти, які уточнюють коло прототекстів, є художнім документом і важливим інтерпретаційним кодом. Усе це дає можливість краще сприймати твори, емоційніше, виявляти у них приховані смисли. Це вірші учасників конкурсу Дарії Дарвішевої «Між тишею і серцебиттям – ти», присвячений брату, який зник безвісти; Євгенії Мушенки «Той вечір живе в мені», присвячений татові, який не повернувся з війни; Анастасії Яцуляк «Посмішка в тіні», присвячений дядькові, який загинув на війні у 2023 році. Дарина Катголик, 15 річна ліцеїстка, родом із Волинської області, надіслала цикл віршів-присвят «Сильні духом»: «Пам'яті Олександра Мацієвського», «Пам'яті Богдана Берези» – мужнього захисника «Азовсталі», який понад два роки знаходився в полоні, «Пам'яті Дмитра Коцюбайла», «Пам'яті родини Базилевичів», яка загинула 4 вересня 2024 року у Львові. На особливому місці у названому циклі «Присвята Саші Паскаль» – щемлива розповідь про «маленьку дівчинку, закохану в гімнастику», «вразливу і нескорену». Для авторки твору ця дівчинка маленький кіборг, герой, який піднявся з колін, в очах якого «вся країна, що воскресє феніксом з руїн». Вірш завершує непохитна віра в Перемогу: «Українські діти не схиляються додолу, а впевнено торують майбуття!».

Поетичне слово рецензованих віршів щире, закличне, іноді риторичне. Надзвичайно важливим воно є в текстах тоді, коли автор намагається осмислити трагедію на межі життя і смерті, концентруючи увагу на жорстоких реаліях війни, показуючи життя таким, яким воно є насправді.

Активним є звернення ще зовсім молодих, але талановитих авторів до різноманітних форм малої прози: оповідання, новели, творів із властивою їм стислістю, помітною психологізацією, розмаїттям художніх засобів творення, які дають можливість якнайточніше художньо передати дух часу війни, показати людину в межовій ситуації життя і смерті, вибору сенсу людського життя.

Жанрові ознаки оповідання можемо простежити у наративі Надії Булавської, студентки Херсонського державного аграрно-економічного університету, «Маленька чорна сукня» з присвятою: «Усім Героям, які пішли у засвіти...» (науковий керівник – Матусяк Галина Іванівна, кандидат філологічних наук, доцент). Відомо, що в основі цього твору реальні події: влітку 2024 року на фронті загинув коханий, і дівчина у соцмережах ділилася спогадами про нього. У центрі твору – коротка історія великого кохання і великої втрати. У назву винесено образ «маленької чорної сукні» як амбівалентного символу мінімалістичної елегантності й скорботи. Цей вишуканий образ з'явився в авторки тексту через фото з похорону військового, на якому кохана дівчина була вдягнена в коротку чорну сукню. Таким чином, образ «маленької чорної сукні» виконав функцію обрамлення і надав оповіданню цілісності й експресивності. Портретні характеристики у творі є рельєфними, помірковано подієвими.

Як відомо, новела – це невеликий прозовий епічний твір, у центрі якого – незвичайна подія або настрої та переживання, напружена дія, несподіваний фінал. Новелі притаманний лаконізм, точність зображально-виражальних засобів, композиційна обмеженість, сюжетна однолінійність. Новела, на думку І. Франка, показує «світ у краплі води». Названі ознаки яскраво простежуються у тексті «Ангели, народжені на землі» Анни Полігас – учениці Жмеринського лицю № 3 Вінницької області (науковий керівник – учителька Ірина Дмитрівна Сіврінська).

Авторка цього наративу мислить у річищі основної закономірності жанру: показ героїв у переломний момент життя – повномасштабна війна 2022 року. На користь жанрової класифікації свідчить обсяг твору: всього дві сторінки. Це коротка передісторія трьох братів з невеликого містечка Шаргород, що на Вінниччині. Хлопці з родини звичайної, працюючої. В'ячеслав навчався на священника, повомасштабну війну 2022 зустрів в Азові, у місті Марії. 17 квітня 2022 року у своїх 27 він став ангелом. Авторка написала: «Восени з ним, Маусом, попрощався «Азов» у Києві під факели ночі, а Шаргород плакав бодем, слізьми та дощем...». Євген, студент-історик Львівського університету імені Івана Франка, став ангелом у 26 років: «2 квітня 2025 р. Глибока небесна блакить і юна листкова зелень разом з юнню Шаргорода, з азовцями обійняли цей вбитий морозом цвіт» [4]. Серед азовців ще зовсім юний

– дев'ятнадцятилітній Володимир. Свідомою настановою авторки є фінал твору – ряд риторичних запитань, які вкладено в уста матері цих ангелів: «чи прозріє світ, який до нестями любили її сини і стали на його захист?» [4].

Значну частину текстів-переможців відносимо до есеїв – «прозових творів із довільною композицією, яким властива белетризація зафіксованих індивідуальних вражень, асоціації чи інформації, отриманої з різних галузей знань, несистематичне поєднання філософських, літературно-критичних, науково-популярних, іноді специфічно наукових елементів» [3, с. 347]. Стильові ознаки есе, зокрема яскрава образність, афористичність, суб'єктивність, поєднання різнорідних елементів, є особливо помітними у наративах «Кольори ХХІ століття» Надії Ткаченко, учениці Подільського наукового лицю; «Олена Теліга – символ жертвності і любові до України» Анастасії Потримай, студентки Барського гуманітарного коледжу імені Михайла Грушевського; «Той, хто мовчки тримає небо» Анастасії Прощук, студентки Вінницького транспортного фахового коледжу; «Шлях Героя» Диктяр Анастасії, учениці лицю № 2 с. Муровані Курилівці; «Людина, з якої починається мій світ» Олександри Гнатюк, студентки факультету філології журналістики імені Михайла Стельмаха та ін. У названих текстах війна – це біль і жах, це смерть. Юні автори – це національно сформовані особистості, відкриті, зболені, чутливі, вони вчать жити поміж сиренами і не перестають вірити у перемогу.

Особливого значення для авторів-учасників конкурсу набуває жанр нарису – художньо-публіцистичної міметичної нарації на документальній основі з поглибленою емпіричною достовірністю, в якій зображені справжні факти, події, конкретні люди [3, с. 96].

Невеликі за обсягом нарисові тексти без єдиної сюжетної лінії, дають можливість досить швидко реагувати на актуальні події, викликані війною. За цими ознаками цілу низку студентських нарративних текстів визначаємо як портретні нариси, присвячені героям повномасштабної російсько-української війни 2022 р., близьким і рідним, життєвий подвиг яких вражає. Це позначені біографізмом нариси про батьків: Ірини Хіхловської, студентки факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, про Хіхловського Г. С. – бойового медика, і розвідника, і найкращого тата; Олесі Сварчевської,

студентки факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, «Про тата – молодшого лейтенанта, командира 1 механізованого батальйону 54 окремої мотопіхотної бригади імені кошового отамана Костя Гордієнка»; портретний нарис Кароліни Ляшок, студентки факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, про рідного дядька, який добровольцем став на захист рідної землі. Для авторки він не просто рідний дядько, це її ідеал людини мужньої, відповідальної, який, не роздумуючи, змінив улюблену роботу на військову форму і незручне взуття, він справжній герой.

Розлогий, позначений роздумами про життя людське, про пам'ять, про війну і смерть, про свого героя війни, односельчанина написала нарис ліцеїстка Краснопільського ліцею Гайсинського району Вінницької області Зиза Софія. Для авторки цього портретного нарису є справою честі написати про тих, хто став на захист рідної землі, зберегти про них пам'ять, «як сад душі, де квітнуть спогади і де ніколи не зів'януть квіти віри, надії та любові» [4].

Висновки. Отже, запропонований аналіз творів, поданих на III Всеукраїнський конкурс Олени Теліги «Вітрами й сонцем Бог мій шлях намітив...», проведений кафедрою української літератури Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, дає змогу окреслити низку художніх тенденцій.

Прикметна ознака досліджуваних творів – це популярність портретного нариса, в основі якого факт-розповідь про героя війни, подана без непотрібних деталей, яскраво і доступно.

Особливого значення для авторів-учасників конкурсу набув прозовий твір із довільною композицією, яскравою образністю, афористичністю, який називають есе. Звертають на себе увагу оповідання, написані учасниками конкурсу в реалістичній манері. Маємо одну новелу – невеликий за обсягом твір, із гострим сюжетом, несподіваною розв'язкою, позначений психологізмом.

Значна частина конкурсантів звернулася до поетичних жанрових форм як найбільш мобільних. На особливому місці тут вірші-присвяти, а тому їх автори намагаються осмислити реалії війни, зокрема героїв та їхні подвиги словами високими і закличними, іноді риторичними.

Не завжди вправно написані вірші й учнівські, й студентські, щирі, зворушливі, правдиві. Ліричний герой цих творів – людина світла і добра, яка стала на захист своєї родини, рідної землі, людської і національної гідності.

Різні за жанром твори учасників конкурсу об'єднані актуальною і болючою темою війни і миру, вони спрямовані насамперед на збереження пам'яті про події, жертви, героїв. Вони забезпечують глибше розуміння історичних процесів, причин і наслідків війни, допомагають пережити біль і втрати людські, сприяють формуванню патріотизму, почуттю національної гідності і поваги до тих, хто боронив свободу людську і соборність України.

Список використаних джерел:

1. Башкирова О. Художня рефлексія війни у творах-переможцях конкурсу «Народ-герой героїв появляє» : жанрово-стильовий аспект. Слово і час. 2024. № 1. С. 39–56.
2. Гусейнова О. Тамара Горіха Зерня : «Я дуже хочу, щоб наші письменники знову й знову поверталися до теми війни». URL : https://lb.ua/culture/2020/08/16/464002_tamara_goriha_zernya_ua_duzhe_hochu_shchob.html (дата звернення 29.05.2025).
3. Літературознавча енциклопедія : У двох томах. Т. 2 / Автор-упоряд. Ю. І. Ковалів, Київ : ВЦ «Академія», 2007. 624 с.
4. Матеріали III Всеукраїнського літературно-мистецького конкурсу імені Олени Теліги «Вітрами й сонцем Бог мій шлях намітив» : Архів кафедри української літератури Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вінниця, 2025.
5. Новикова О. Творча рефлексія: традиції та перспективи дослідження. Наука і освіта : науково-практичний журнал. 2012. № 9. С. 158–161.
6. Поляруш Н., Король І. Жінка і війна в інформаційному просторі доби. Вісник науки і освіти. 2024. № 8 (26). С. 355–365.
7. Пухонська О. Поза межами бою. Дискурс війни в сучасній літературі. Батурі : Дискурс, 2022. С. 8.

References:

1. Bashkyrova O. Khudozhnia refleksiiia viiny u tvorakh-peremozhtsiakh konkursu «Narod-heroi heroiv poiavliaie»: zhanrovo-stylovyi aspekt. Slovo i chas. № 1. 2024, S. 39-56.
2. Huseinova O. Tamara Horikha Zernia: «Ya duzhe khochu, shchob nashi pysmennyky znovu y znovu povertalysia do temy viiny». URL : https://lb.ua/culture/2020/08/16/464002_tamara_goriha_zernya_ya_duzhe_hochu_shchob.html (data zvernennia 29.05.2025).
3. Literaturoznavcha entsyklopediia: U dvokh tomakh. T. 2 / Avtor-uporiad. Yu. I. Kovaliv, Kyiv : VTs «Akademiia», 2007. 624 s.
4. Materials of the Third Olena Teliha All-Ukrainian Literary and Art Contest «God has marked my path with winds and sun»: Archive of the Department of Ukrainian Literature of Mykhailo Kotsiubynskiy Vinnytsia State Pedagogical University. Vinnytsia, 2025.
5. Novykova O. Tvorchia refleksiiia: tradytsii ta perspektyvy doslidzhennia. Nauka i osvita: naukovo-praktychnyi zhurnal. 2012. № 9. S. 158–161.
6. Poliarush N., Korol I. Zhinka i viina v informatsiinomu prostori doby. Visnyk nauky i osvity. 2024. № 8 (26). S. 355–365.
7. Pukhonska O. Poza mezhamy boiu. Dyskurs viiny v suchasni literaturi. Baturi: Dyskurs, 2022. S. 8.